

Гужанова Тетяна Сергіївна,
доцент кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

КЕРІВНИЦТВО РОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ В ПЕРШІ РОКИ ЖИТТЯ ДИТИНИ

Оволодіння рідною мовою є одним із найважливіших досягнень дитини в дошкільному дитинстві. Саме досягнень, оскільки мова не дається людині від народження. Має пройти час, щоб дитина почала говорити. А дорослі повинні докласти чимало зусиль, щоб мова дитини розвивалася правильно і своєчасно.

Мова – це діяльність, у процесі якої люди спілкуються один з одним за допомогою рідної мови. Розвиток зв'язного мовлення – вищої форми розумової діяльності – визначає рівень мовного та розумового розвитку дитини (Л. С. Виготський, А. А. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, Ф. А. Сохін та ін). За допомогою зв'язного мовлення реалізується основна – комунікативна – функція мови. Дошкільний вік – це період активного засвоєння дитиною розмовної мови, становлення й розвиток всіх сторін мовлення: фонетичної, лексичної, граматичної.

Чим раніше буде розпочато навчання рідної мови, тим вільніше дитина буде нею користуватись надалі [1]. К. Д. Ушинський довів, що, засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не тільки слова, їх складання та видозміни, але й безліч понять, поглядів на предмети, безліч думок, почуттів, художніх образів, логіку й філософію мови, – і засвоює легко і швидко, у два, три роки, стільки, що й половини не може засвоїти у двадцять років старанного й методичного навчання.

Дитина народжується з готовим мовним апаратом, але не розмовляє. Зумовлено це не тільки недорозвиненням усієї нервової системи й центру мови, але й низкою інших причин: новонароджений не володіє навичкою користування своїм речовим апаратом; він не володіє словесними формами мовлення; мова пов'язана з проявами мислення та зумовлена ними; мова розвивається в умовах соціального спілкування між людьми; між новонародженим і його оточенням соціальні зв'язки ще не встановлені. Керівництво мовленнєвим розвитком дитини має проводитися в цих напрямках. Треба сприяти тому, щоб апарат мовлення дитини безперешкодно удосконалювався й розвивався, щоб процес оволодіння мовою не гальмувався. Треба сприяти накопиченню дитиною змісту мовлення – уявлень, знань, понять, думок; треба створити дитині найкращі умови для оволодіння, якщо можливо, досконалими формами структури мовлення; треба встановити й поступово розширювати соціальні зв'язки дітей. Так мова буде наділятися думкою, і думка буде плекати мову.

Перші роки життя дитини мають вирішальне значення для подальшого розвитку його мови. З моменту народження дитина, спілкуючись з оточенням,

розвиває всі свої сили та здібності. До оволодіння словом дитина проходить підготовчий період, який має величезне значення для розвитку її мови. Дитині треба набути навичок користування мовним апаратом. З перших днів свого життя вона стає на шлях тренування свого голосового апарату. Ці перші голосові вправи ще не становлять мови, а є лише рефлексорними звуками, які впливають на розвиток мови.

Перші звуки, що видає немовля уже в перші тижні життя, є нечленороздільними комбінаціями, що складаються здебільшого з гортанних звуків: [г], [к], [кх], які переростають у нескладні звукові поєднання [агу, гу-гу, ау]. Дитина постійно вправляє у їх вимові. Вона гулить. [2, с. 267] У 4-5 місяців звуки, які дитина вимовляє, змінюють характер: вони стають більш зрозумілими, набувають елементів слова, дитина опановує склади, па, га, фу і т. д. Вона вступає в період лепету. Порівняно з гулінням лепет є більш складним видом вправи мови, але того ж рефлексорного характеру. Перші прояви мовлення дитини мають емоційно-вольовий характер, є виразниками його внутрішніх сил і станів, причому крик – виразник негативних емоцій (голоду, болю, самотності тощо), а гуління й белькотіння – позитивних емоцій, радісних. У них беруть участь моторні механізми не одного мовного, але й усього моторного апарату: дитина не тільки кричить, гулить або белькоче, але використовує міміку та жести.

Безперешкодний розвиток усього моторного апарату впливає на розвиток мови дитини. Уже в перші тижні свого життя дитина починає виявляти потребу в соціальному контакті. Між нею та матір'ю або іншою особою, яка її обслуговує, установлюється внутрішній душевний зв'язок, що впливає на розвиток мови. Обидві сторони – дитина й дорослий – прагнуть підтримати цей зв'язок і використовують для цього органи мовлення.

Взаємодія цих двох чинників – потреби дитини в мовленні й мовленнєвого середовища – робить можливим розвиток мовлення дитини. При цьому провідну роль відіграє орган слуху. Дитина жадібно ловить звуки, що лунають навколо, прислухається до них і прагне їх наслідувати. Відповідні слухові сприйняття, організовано запропоновані дітям, сприяють культурі слуху й формуванню їхньої мови. Голоси тварин, спів птахів, звуки музичних інструментів, свисток локомотива викликають у них радісне збудження та стимулюють до мовних реакцій. Але основна роль належить, звичайно, людському голосу. Мати усвідомлює це якщо не розумом, то чуттям, і вона весь час говорить зі своєю дитиною, хоча знає, що вона її ще не розуміє.

У низці ігор, які вона з нею проводить, перше місце займають ігри з участю голосу: мати повторює звуки дитини, дає для наслідування нові, більш складні зразки, впливає не тільки виразністю свого голосу, але й рухами, мімікою. Дитина слухає, стежить за рухами її губ і сприймає мову не тільки слухом, але й зором, вона наслідує її, посміхається, гулить, лепече, вибирає з

величезної кількості сказаних нею слів, ті, які входять у коло її понять, і починає їх вимовляти. Це можливе тільки в тому разі, якщо дитина обслуговується індивідуально. Немовля здатне сприймати посмішку, жест, слово, звернене тільки до нього особисто. Тільки на них воно реагує відповідним похвалюванням, посмішкою, звуком.

Людська мова проявляється в певних словесних формах. Новонародженій дитині ці форми незнайомі. Вона повинна їх засвоїти. Розвиток дару слова пов'язаний із безперервним засвоєнням структури мови. Форми мови, усі її характерні особливості діти переймають від осіб, із якими вони спілкуються. На структуру мови дітей та її фонетичні особливості впливають три чинники: закономірна обумовленість проявів її розвитку; умови, у яких протікає підготовчий період формування мовленнєвого апарату, і прояви мовного середовища, що дає дітям словесні форми й зразки для наслідування.

Дитина вимовляє звуки та склади, підкоряючись внутрішньому, несвідомому стимулу; мова її не є вираженням понять, але це не заважає наявності розуміння між нею та дорослим; дорослий висловлює свої думки членороздільним мовленням, а немовля – мімікою та імпульсивними звуками. До кінця першого року життя підготовка голосового апарату закінчуються й дитина переходить до свідомого наслідування мови. Настає момент, коли вона свідомо вимовляє перше слово, зв'язавши його з певним, добре засвоєним поняттям. У дитини поступово утворюється асоціація між зоровим уявленням того чи іншого предмета і слуховим виразом у слові. Голосові органи вже підготовлені довгими попередніми фізіологічними вправами, тому асоціації встановлюються легко й у великій кількості.

До кінця першого року дитина зазвичай активно володіє вже 8-10 словами. Насамперед це особи, предмети, речі, з якими вона часто спілкується і які мають для неї особисте значення. Формування мови дитини нерозривно пов'язане з пізнанням речей. Правильне сприйняття зовнішніх предметів зумовлене діяльністю органів зовнішніх почуттів.

Відомий мовознавець А. А. Потебня говорив про те, що перехід образу предмета в поняття про предмет може відбуватися тільки за допомогою слова, але саме слово ніколи не створює поняття без образу. Слово, обумовлене відомими ступенями розвитку думки, зі свого боку, припускає чуттєве сприйняття і звук [3]. Лінгвістичне виховання невіддільне від сенсорного. Одне підтримує інше, обидва прогресують у дружному співробітництві. Обов'язок дорослого – сприяти встановленню зв'язку образів між собою та зі словом, допомагати переходу образів у поняття.

Поступово сенсорно-лінгвістичний розвиток дитини починає проявляти себе з усіх трьох взаємопов'язаних сторін, із яких він складається: 1) виділення предмета з інших, представлених в тому самому середовищі (розрізнення предметів); 2) з'єднання слів із предметом, із поданням (накопичення запасу

пасивних слів, розуміння мови) і 3) включення знайомого слова у свою власну мову (накопичення запасу активних слів). Ми повинні сприяти прояву й розвитку кожної з цих сторін, розумно розширювати коло уявлень, які одержують діти, систематично зміцнювати їх, щоб діти мали змогу висловити словом усе, з чим вони познайомилися.

У самотійній грі дитина розвиває всі властиві йому сили та здібності. Граючи голосом, вона розвиває та вдосконалює свій голосовий апарат; граючи, вона закріплює уявлення й навички, які здобуває в процесі життя, засвоює нові слова й форми мови. Наш обов'язок організувати самотійну гру дітей так, щоб вона максимально сприяла їхньому всебічному розвитку, насамперед розвитку мовлення. Але не менше значення мають планово організовані ігри, які пропонують дітям відповідно до педагогічних завдань, які ставить вихователь. Ці ігри при педагогічно правильній їх постановці і при врахуванні інтересів розвитку дитини передовсім сприяють розвитку відчуттів і нерозривному зв'язку розвитку мовлення й мислення. Кожна установа має відвести місце для ігор – як самотійних, так і організованих.

Інтереси розвитку мови дитини потребують поступового розширення її соціальних зв'язків. Мати й дитя – це перший та основний у житті маленької дитини соціальний осередок, але він втрачає своє виняткове значення вже на першому році життя. Благотворний розвивальний вплив дорослого посилюється, якщо він не виходить тільки від однієї особи. Численний склад дорослих, із якими дитина перебуває в спілкуванні, повинен поступово збільшуватися.

На другому році життя вже помітний потяг дитини до дитячої спільноти: її починають цікавити старші діти. Якийсь інстинкт підказує, що спілкування зі старшими дітьми сприяє розвитку. Старші діти ведуть за собою молодших, дають їм для наслідування більш досконалі форми мовлення. Перебування дитини лише в суспільстві своїх однолітків затримує процес удосконалення мовлення. Це особливо різко проявляється серед дітей переддошкільного віку. Будь-яка з властивих людині сил і здібностей розвивається завдяки вправі. Розуміння мови дитиною удосконалюється, якщо вона має змогу чути цікаву та зрозумілу їй мову, а здатність говорити прогресує, якщо умови й організація життя частіше стимулюють до активного мовлення.

Якщо потреба розмовляти з іншими людьми, ділитися з ними своїми думками, почуттями, переживаннями властива дорослій людині, то дитині вона притаманна ще більшою мірою. Ледве вона починає говорити, тобто стає здатною словами висловлювати бажання, формулювати думки, як наполегливо вимагає, щоб її слухали, щоб із нею розмовляли. Цю потребу дитини треба широко використовувати в інтересах закріплення внутрішніх душевних зв'язків із нею та для розвитку її мовлення. Діти, з якими багато та свідомо розмовляють, розвиваються швидше й розмовляють краще.

Тому всі прояви нашого спілкування з дітьми слід супроводжувати мовленням, закріплювати словом уявлення й образами, що формуються в дитячій свідомості, утілювати в слово всі наші дії, називати предмети, які представлені в цих діях. Вихователька мовчки зав'язує дітям серветки. Це неправильно. Вона повинна, звертаючись до кожної дитини окремо, виразно, голосно говорити: «Ось Катрусина серветка, я зав'язу серветку Каті, ось так». Багаторазове вимовляння одних і тих самих слів, пов'язаних із певним предметом і дією, прискорить процес розуміння дитиною слова та його активне вживання.

Якщо всі умови перших років життя дитини сприяють її розвитку, то до трьох років процес формування мовлення в основному завершується: дитина розуміє розмовну й оповідну мову, що відповідає рівню її розвитку, володіє навичками активного мовлення, необхідного для спілкування з оточенням, здатна розповісти про бачене, почуте, запам'ятати й прочитати напам'ять вірш; опановує синтаксичну структуру мови. Їй потрібно тільки подальше вдосконалення мовлення у зв'язку із загальним розвитком, який прогресує.

В інтересах мовленнєвого розвитку маленької дитини необхідно:

1. Індивідуально обслуговувати немовля, якщо можливо, однією відданою йому особою. Наслідування дитини тим інтенсивніше, мовні реакції тим багатші, чим міцніший зв'язок між нею та цією особою. У процесі колективного виховання треба всіляко прагнути до того, щоб особи, які обслуговують дітей, змінювалися якомога рідше.

2. Забезпечити дітям соціальне мовне оточення, яке відповідає інтересам їхнього віку, поступово розширювати й оновлювати їхні соціальні зв'язки.

3. Забезпечувати дітям умови, що сприяють розвитку їхнього слуху та мовного апарату: а) створювати умови, що підтримують у дітях емоційну рівновагу, яка зумовлює бажані мовні реакції; б) створювати фон тиші; в) організовано пропонувати дітям слухові сприйняття, проводити з ними ігри голосом.

4. Давати дітям змогу часто чути мову й говорити з ними, супроводжувати промовою всі види обслуговування дитини та всіляко стимулювати її до активної мови.

5. Створити атмосферу, яка сприяла б розвитку сприйняття та накопиченню уявлень дітей: а) зближувати та знайомити дітей із природою як у стінах установ, так і поза ними; б) відповідно дидактично обладнати приміщення (колір стін, меблі, прикраси, посуд); в) мати належний запас освітнього ігрового матеріалу (іграшки, будівельний матеріал, картини тощо) і дбати про поповнення та оновлення його.

6. В інтересах збагачення змісту мовлення дітей планомірно керувати розвитком їхньої спостережливості, дбати про розширення кола їхніх уявлень, які закріплювати й осмислювати словами.

7. В інтересах правильного формування структури мовлення та його фонетичних проявів надавати справу виховання особам, які володіють грамотним правильним мовленням і майстерністю у справі методичного керівництва розвитком мовлення дітей.

8. Використовувати гру як фактор найбільшого значення у справі розвитку мовлення дітей: а) правильно організовувати самостійну гру дітей, забезпечивши її належним приміщенням, іграшками та керівництвом; б) планово проводити організовані ігри, узгоджуючи їх з інтересами, розвитком і віком дітей.

9. Незмінно підтримувати в дітях почуття задоволення та радості. Тільки за умови радісного інтересу дитини до навколишнього, до того, що ми йому пропонуємо, мова його буде розвиватися закономірно й відповідно до мети, яку ми поставили.

Список використаних джерел та літератури

1. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : [в 2-х т.] / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. школа, 1983. – 488 с.

2. Богуш А. М. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі / А. М. Богуш. – К. : Вища школа, 1992. – 413 с.

3. Потебня А. А. Мысль и Язык / А. А. Потебня. – Издательство : К. : СИНТО, 1993. – 192 с